

DE PONDAL PARA CURROS: APOSTILAS A TRES POEMAS
ÉDITOS E UN POEMA INÉDITO DE 1914

Manuel Ferreiro
Universidade da Coruña

Entre 1835, data de nacemento de Eduardo Pondal, e 1851, ano en que viu a luz Manuel Curros Enríquez, van 16 anos que constitúen unha importante distancia cronolóxica entre os dous poetas, aínda que literariamente correspondan a un mesmo momento. É máis, Curros publicou a súa obra-mestra, *Aires da miña terra*, seis anos antes que Pondal, cuxos *Queixumes dos pinos* saíron do prelo en 1886, un ano despois da morte de Rosalía.

Así pois, desaparecida Rosalía, a partir de 1885 estas dúas figuras ficaron como os grandes referentes literarios do Rexurdimento galego, con personalidades diversas e produción de diferente carácter: Curros representando a liña basicamente civil, fronte a Pondal, representante da liña patriótico-nacional.

É por isto que resulta lóxica a existencia dalgunhas alusións entre os dous poetas. No caso de Curros, as referencias a Pondal¹ só se localizan en dúas pasaxes da súa produción poética. A primeira, no poema “O Ciprianillo” (vv. 97-102)²:

Cando consultes Murguía,
Paz, Pondal, Añón e Lamas,
e no bico
as canciós de Rosalía
teñas sempre, que tanto amas,
¡serás rico!

E volve aparecer en *O Divino Sainete* (vv. 157-162)³:

1. O bergantiñán aparece tamén citado lateralmente na recensión que Curros fai a *Caldo de Grelos*, de R. Armada Teijeiro, publicada en *La Tierra Gallega*, A Habana, n.º 89, 9-9-1895.
2. O texto tirámolo da edición da obra de Curros realizada por E. López Varela, *A poesía galega de Curros Enríquez. Estudio, edición, notas e apéndices*, Deputación da Coruña, 1998, vol. I, pp. 627-628.
3. *Ibid.*, pp. 768-769.

I así, pra min estendendo
 anacos do seu almorzo,
 todos fóronme ofrecendo

con crianza e fidalguía
 talladas de Oxea, Vicetto,
 Lamas, Pondal, Rosalía...

Canto a Pondal, son tres as alusións que podemos localizar. As dúas primeiras aparecen en dúas cartas dirixidas, respectivamente, a Manuel Murguía e a Andrés Martínez Salazar, ambas as dúas con referencias distantes e irónicas a Manuel Curros.

A primeira carta foi escrita no 13 de novembro de 1881⁴:

Mi muy estimado y distinguido amigo: Como V. verá por la fecha de la presente, estoy en mi nativo y rústico albergue de Puente-Ceso, en cuya soledad paso el tiempo en dar cima a mi poema *Os Eoas* y en recordar frecuentemente aquellos amigos que, como V., tanto valen y tengo en tanta estima.

Nada sé de V., espero que me diga algo de cómo lo pasa por la villa del Oso y del Madroño. Sabe cuánto le quiero y puede suponer cuán grato me sería el recibir nuevas de V.

Sé que en nuestra *Ilustración* ha sido publicado el retrato de Curros Enríquez. Estoy admirado del éxito del mozo orensano y de cómo y cuánto se le festeja; y no puedo comprender cómo habiendo en nuestra tierra escritores de tanta nota como Don Manuel Murguía y Doña Rosalía de Castro y otros se exhiben primero en los periódicos que autorizan la región los retratos de personas comparativamente insignificantes. No comprendo estas cosas, y perdónenme el amigo Vicenti y compañía⁵.

4. Esta carta (RAG) foi publicada por J. L. Varela ("Cartas a Murguía", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, VIII, 1953, pp. 289-290) e recollida en M. Ferreiro, *Pondal: do dandysmo á loucura (Biografía e correspondencia)*, Santiago de Compostela, Laiovento, 1991, pp. 102-103.

5. En *La Ilustración Gallega y Asturiana*, vol. III, n.º 23, 18-8-1881, aparece o retrato de Curros na primeira páxina. Neste mesmo número hai unha recensión de *Aires da miña terra* feita por M. Barros (pp. 272-273). Por outra banda, Alfredo Vicenti era o encargado da sección bibliográfica da revista, onde xa fixera recensións da 1ª e da 2ª edición da obra de Curros.

Sin más, y deseando recibir noticias de V. y algún comentario sobre lo que precede y causa mis estrañezas, y con afectos a Vicenti, se repite de V. affmo. amigo...

A segunda carta⁶, dirixida ao editor astorgano o 8 de agosto de 1888, agradece o envío d'O *Divino Sainete*:

Mi muy estimado y buen amigo: De ningún modo le tengo olvidado, mas antes bien le recuerdo no pocas veces.

He recibido el nuevo trabajillo de Curros, que tuvo V. la fina atención de remitirme; y aunque no he hecho más que hojearlo, entiendo que progresan VV. notablemente bajo el punto de vista tipográfico.

Ánimo, pues, y adelante.

Sabe que le estima y recuerda este su muy afecto y buen amigo, Eduardo Pondal [rubricado].

P.S. Mis *Eoas* están concluidos y sólo cumplen, por breve tiempo, aquel precepto de Horacio: *Membranis intus positis...*

Mais a pesar destas reticencias⁷, e alén dos catro poemas que lle dedica entre 1904 e 1914, nunha das derradeiras composicións pondalianas (“Votos del Poeta” ou “A derradeira vontade”, conforme ás diversas tradicións), datada o 2 de febreiro de 1916, un ano antes da morte de Pondal, mais difundida por vez primeira en 1917 postumamente, o Bardo expresa a gran débeda que a nosa lingua ten establecida con Curros (e con el mesmo). Este recoñecemento aparece tanto na dupla ver-

6. Conservada no Arquivo Martínez Barbeito (AMB).

7. Existen tamén outras referencias indirectas. Véxanse, por exemplo, as palabras que, segundo Tettamancy, Pondal dedica a Curros nunha carta: “Pondal, el gran Pondal, no el bardo arisco, como le denomina un inocente escritor, sino el bardo de las sentimentales baladas, nos escribe desde su poética morada de Puentececeo, llorando la muerte de su hermano Curros: ‘Fué un soldado extremo –dice– de la regeneración de nuestra Galicia por medio de la Poesía y de las Letras. Estos soldados no deben morir sino ocupando un lugar en la batalla de los intelectuales, bien diferente de los hombres políticos en su mayor parte, que no hacen más que destruir y alborotar...’” (cfr. “¡Curros!”, in *Obras completas de Curros Enríquez. V. La Lira Lusitana. La Señorita de aldea. De mi álbum. Artículos y poesías en gallego y castellano* (Madrid, Librería de los Suc. de Hernando, 1912, pp. 336-337).

sión (de dous copistas diferentes) do texto transmitido na páxina 4r do Caderno *Postrimerías de Pondal* (AMB), feita ao ditado do poeta,

Se non for na Ponte-Ceso,
sepultádeme na Cruña,
nesta garrida ciudade
que mil bellezas aduna,
a cabo do insigne Curros
–que Vicenti ilustre juzga–,
que de Breogán a fala
figemos nobre e robusta,
que quero jacer de par
de tan nobre sepultura.
Se non for na Ponte-Ceso,
sepultádeme na Cruña [vv. 13-24],

como na versión tradicional difundida por Martínez Salazar tras a morte de Pondal, en que os vv. 17-20 presentan unha lección diverxente:

a cabo do insige Curros,
ja que a del i a miña musa
a fala de Breogán
figeron nobre e robusta [vv. 17-20].

APOSTILAS FILOLÓXICAS AOS TRES POEMAS PONDALIANOS ÉDITOS (1904, 1908)⁸

Até agora eran coñecidos tres textos poéticos que o Bardo de Bergantiños dedicou a Manuel Curros Enríquez en dous momentos certamente importantes da biografía currosiana.

O primeiro poema, datado en “Puenteceso, 16 de Outubro de 1904”, foi lido no Teatro Rosalía a noite do 21 de outubro de 1904, na homenaxe que se lle rendeu a Curros dous

8. Vid. unha edición completa destes poemas en Eduardo Pondal, *Poesía Galega Completa. II. Poemas Impresos*. Ed. de M. Ferreiro, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, 2001.

días antes da súa viaxe á Habana⁹, e publicado como unha folla impresa solta (Imp. La Gutenberg), xunto con outras que recollían as colaboracións de moi variadas figuras do mundo cultural e literario.

As outras dúas composicións foron escritas e publicadas en 1908, con motivo da morte de Curros o día 7 de febreiro. O primeiro destes poemas apareceu no número 32 (28-3-1908) d' *A Nosa Terra*, despois de que no número 30 (12-3-1908) se dese a noticia da morte de Curros Enríquez, dedicando os tres seguintes boletíns case monograficamente á figura do escritor de Celanova, con colaboracións dos máis importantes intelectuais galegos da altura. Precisamente o número 32 comeza pola publicación do poema pondaliano dedicado á figura do escritor celanovés, datando a composición en "Ponteceso, 20 de Marzo de 1908"¹⁰. As circunstancias desta homenaxe pondaliana son expostas por Lugrís Freire:

Cando no mes de marzo de 1908 recibimos na Cruña a triste nova de que o gran Curros Enríquez morrera, escribin a Pondal comunicándollo. Dende Ponteceso contestoume seguidamente que era infinita a dôr que tal perda lle causara; que él tiña presentido naqueles días "que algun forte e duro carballo fora tronzado *no seu lubre celta*", e concedeume o honor de representalo nas ceremonias do enterro, que constituíron o acontecemento mais emocionante da miña vida. Incrúía, ademais, uns versos "A Curros Enríquez" [...]¹¹.

O terceiro poema, segundo dos textos de 1908, apareceu no número 36 (30-3-1908) do xornal coruñés *Galicia Solidaria*, tamén dedicado monograficamente "al preclaro gallego é insigne

9. Para as circunstancias do acto, así como para os textos lidos, vid. J. Naya Pérez, "Los poetas gallegos y Curros Enríquez", *Revista del Instituto 'José Cornide' de Estudios Coruñeses*, números 5 e 6, 1969-70, pp. 125-152.

10. O mesmo que *El Atenco* (Madrid, t. I, abril, 1908, p. 249), que tamén fai unha longa "Homenaje á Curros Enríquez" (pp. 245-304).

11. Cfr. "Eduardo Pondal. Discurso de ingreso no Seminario de Estudos Galegos de Santiago, o 20 de Novembro de 1923", in Academia Gallega, *Queixumes dos pinos* (2ª edición) y *poesías inéditas de Eduardo Pondal*, La Coruña, Imp. Zincke Hermanos, 1935, pp. 268-269.

poeta Don Manuel Curros Enríquez como homenaje á una vida de sacrificios contra todas las injusticias”.

1 As relacións entre lírica e épica nos dous primeiros poemas

Na poesía pondaliana é difícil establecer un hiato absoluto entre produción lírica e produción épica (*Os Eoas*), vistas as continuas relacións, alusións internas e, mesmo, intertextualidades que se poden documentar nas dúas facetas da creación de Pondal.

Deste xeito, os dous primeiros poemas de Pondal a Curros, moi conectados entre si temática (no desenvolvemento conceptual) e formalmente (pola métrica: cuartetos hendecasilabos, con rima consoante ABAB), aparecen claramente relacionados e vinculados a diversas redaccións dunha oitava d’*Os Eoas* –do que despois será o canto XIII, o de teor máis lírico–, que se conserva manuscrita entre os múltiples materiais autógrafos legados por Eduardo Pondal á Real Academia Galega. Estes ensaios previos d’*Os Eoas* baséanse na comparación do *genio do poeta* ou do seu equivalente, *o espírito do bardo*, cos *corvos de Xallas* ou co *falcón* (ou *azor*), presente xa nas elaboracións líricas:

O espírito do bardo é parecido
Ao corvo de Xallas vagabundo,
Arisco, solitario e foragido,
Cal se non fora cousa deste mundo;
Qu’aquí e alí se pousa, retraído
De todo sitio prácido e jocundo,
Fugindo todo indigno vasallage,
Desconfiado, indómito e salvage. (“O Bardo”)¹².

O espírito do bardo é parecido
A falcón vago en vil cautividade,
Que no seu carz’le forcejea ardido

12. Os criterios de edición nos diversos textos pondalianos que aparecen citados neste artigo son os aplicados na edición da *Poesía Galega Completa* de Eduardo Pondal, *op. cit.*

Variantes: 7: indigno vasallage | A. prácido parage - 8: indómito e salvage | A. solito parage - 7: f. E dos homes temendo o vasallage / +Dos homes desdeñando o vasallage.

Por recobrar a súa liberdade;
Que muito brega e luta enardecido
Por quebrantar seus ferros, e da edá
En que vive na carz'le ferroenta
Seu pico e súas uñas ensanguenta. ("O Verbo")¹³.

O genio do poeta é parecido
A salvage falcón que, prisoeiro,
S'inquieta e se debate, e enardecido
Quer retornar ao estado seu primeiro;
E contemplando o ceo longo e tendido
Do seu cárcele e bárbaro celeiro
Luita os ferros romper con ansiedade
Por recobrar a súa liberdade. ("O Bardo")¹⁴.

O espírito do bardo é parecido
Ao azor peregrino e vagoento,
Qu'a súa liberdade enardecido
Celebra con un grito turbulento,
E do voxo se pousa retraído
De pino sobr'o gallo velloento,
Mostrando sempre un ánimo salvage,
Dos homes desdeñando o vasallage. ("O Bardo")¹⁵.

2 Entre estremio e jácigo, pasando por honrare

A cuarta estrofa (vv. 13-16) da segunda composición de Pondal presenta na súa versión habitual, a difundida a partir da súa primeira edición n'*A Nosa Terra*, o seguinte texto, que reproducimos¹⁶ marcando con itálica aqueles vocábulos que merecen –coi-damos– un máis demorado comentario:

E pois seu genio *estremio* ja perdemos,
seu resto *honnare* como honor demande;

13. Variantes: 1: espírito do bardo| A. esprito do poeta.

14. Variantes: 1: genio| A. esprito - 4: a. Se recorda do curso aventureiro: - 8: a. Por cobrar a perdida liberdade.

15. Variantes: 2: ao azor| A. a falcon - 6: velloento| a. alto e musguento.

16. Xa repoñemos as habituais e sistemáticas grafías <g, j> pondalianas, que, sen dúbida, foron niveladas en <x> polo xornal nacionalista.

e o seu *jácigo* ilustre siñalemos,
dicindo a todos con orgullo: “Un grande”.

En primeiro lugar, a forma *estremio* (que aparece absolutamente en todas as edicións do poema) debe de ser, sen dúbida de ningunha clase, unha corrupción de *estrenuo*, por medio dun intercambio *nu/mi* de doada explicación paleográfica. O adxectivo *estrenuo*, latinismo procedente de STRENUUS (‘valente, coraxoso’) aparece documentado abondosamente n’Os *Eoas* pondalianos. Así, aparece en dúas pasaxes do texto definitivo de 1913-14:

Colón d’ilustre e estrenua memoria,
E da nobre Galicia e eterna gloria [III, 9.7-8].

Que quen muito soporta, ese é valente,
E en todo intento, estrenuo e excelente [XVII, 4.7-8].

Tamén se rexistra nos primeiros versos dunha oitava dactilografada (variante de I, 2), finalmente rexeitada:

E como con estrenua constanza,
Do escuro Ocaso a nunca ousada vía
Cometeran [...].

Así mesmo, aparece en variantes manuscritas da derradeira versión do poema épico:

Forte máis que de robre e triplicado aceiro
Fora o iberiano peito denodado,
Que de fe solo armado... ousou primeiro
Do estrenuo caso o imperio inexplorado [var. de III, 7.1-4].

E como navegaban longas vías
Non narraban d’amores as branduras,
Mas estrenuas e grandes ousadías,
E grandes guerras ásperas e duras [var. de XV, 8.1-4].

Do mesmo xeito, xa se documentaba nalgunha pasaxe do poema épico conservada nas probas de imprenta realizadas por volta de 1885:

O combate recordan duro e forte,
De que as Tégides bellas s'espantaran;
E a robusta, estrenua cohorte,
Qu'as ibéricas nais tanto choraran [vv. 1-4]¹⁷,

así como en diversas pasaxes manuscritas conservadas na RAG:

Que nunca vira tanta bazarria
Tanto estrenuo valor, tanta ousadía ["Éxodo", vv. 7-8].

Como aconteceu co verso anterior, tamén no verso 14 aparece outro erro de transmisión do texto do poema, xa que a forma *honrare* non ten sentido ningún no contexto. Tendo en conta, ademais, que son descoñecidas na lingua pondaliana as formas paragóxicas no infinitivo, é obvio que existe unha deturpación con fácil emenda a través da forma *honremos*, certamente coherente con *perdemos* (v. 13) e *siñalemos* (v. 15), forma avalada, ademais, pola copia apógrafa conservada nos últimos papeis da RAG (vid. *infra*).

Finalmente, a estraña acentuación proparoxítona de *jacigo* no v. 15 debe de ser tamén unha gralla da revista onde foi publicado o poema, como mostra a forma correcta *jacigos*, en rima con *antigos* e *amigos*, en dúas redaccións manuscritas alternativas d'Os *Eoas* XIII, 1:

Diosa dos eidos prácidos e amigos
De Breogán, que rápida e fugente
Voar costumas; filla dos antigos
Celtas, os d'armadura refulgente,
Que dos seus antiquísimos jacigos
A historia sabes e baruda gente,

17. Esta proba de imprenta aínda presenta correccións manuscritas: 3: bellas] r. tanto - 3: estrenua] r. e flórida.

Fai qu'eu diga nos ecos sublimados
Daqueles nosos boos antepasados¹⁸.

Diosa que habitas nos eidos amigos
De Breogán, que co fulgor nacente
Voar costumas, sobre dos antigos,
Gigantes dolmes, rápida e fugente,
E dos seus antiquísimos jacigos
A historia sabes e baruda gente,
Fai qu'eu diga nos ecos sublimados
Dos Celtas, nosos boos antepasados¹⁹.

De todos os xeitos, as tres emendas (*estrenuo*, *honremos* e *jacigo*) aparecen confirmadas pola lección ofrecida nunha copia apógrafa de dúas redaccións manuscritas previas que o poeta lle ditou a unha persoa descoñecida (de deficiente formación), seguramente pola crise persoal que Pondal estaba a padecer en 1908. O texto desta estrofa é coincidente nas dúas redaccións:

Curros | ultima

E pois (seu) xenio estrenuo perdemos
Seu resto honremos como honor demande;
E o seu gacigo á todos siñalemos,
dicindo a todos con orgullo: Un grande
Dicindo a todos: Ali gaz un grande.

3 *De novo sobre chan e clan*

Non é este o momento para voltar novamente sobre a cuestión do *valeroso clan* do Himno Galego escrito por Eduardo Pondal en 1890. Coidamos ter demostrado noutro lugar que a lección orixinal e verdadeira deste verso do poema “Os Pinos” é *clan* (única

18. Variantes: 2: Breogán] r. Brigandsia.

19. Variantes: 2: fulgor] r. albor - 3-4: sobre dos antigos / Gigantes dolmes] A. filla dos antigos / Numes da patria.

20. Vid. as cartas deste ano recollidas en M. Ferreiro, *Pondal: do dandysmo á loucura...*, *op. cit.*, pp. 219-220.

forma na versión impresa e en todas as redacción manuscritas do Himno), constituíndo *chan* unha corrupción do texto orixinal pondaliano²¹.

Lembramos esta cuestión dado que no v. 22 do terceiro poema a Curros, publicado en *Galicia Solidaria*, aparece o substantivo *chan*:

tal ti, Curros amigo,
eterno honor do noso chan antigo.

A sospeita que nos asalta vén, máis unha vez, suxerida polas redaccións manuscritas apógrafas escritas ao ditado do poeta que presentan a forma *clan* e *clam*. A primeira redacción destes versos, sen alternativas, só presenta *clan*, subliñado no orixinal:

Tal ti, curros amigo, ...
Eterno honor {do noso} clan antigo;

A segunda redacción, con acumulación de alternativas, tamén presenta a mesma forma, aínda que nunha das versións aparece *eido*:

Tal tú Curros amigo
Eterno honor do noso clam antigo
Honor do eido noso nobre e antigo
Bardo do noso clan, glorioso e antigo
Do noso clan antigo

Semella, pois, moi posíbel que de novo a semellanza gráfica e fonética entre os dous substantivos, xunto co carácter de neoloxismo do empréstito, favorecese o troco; mais tamén é certo que a prudencia no traballo ecdótico debe ser sempre o principio básico de actuación, sendo tamén posíbel que *chan*, xa suxerido por *eido*, fose a derradeira elección pondaliana.

21. Vid. M. Ferreiro, *De Breogán aos Pinos. O texto do Himno Galego*, Santiago de Compostela, Laiovento, 1997 (2ª ed.).

UN NOVO POEMA PONDALIANO DEDICADO
A CURROS (1914)

Nos fondos documentais da Real Academia Galega, entre os últimos papeis recuperados do espolio pondaliano, apareceron diversos materiais que recollen noticias e redaccións dun novo poema dedicado por Eduardo Pondal a Manuel Curros con motivo das veladas que a “Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos” coruñesa dedicaba ao poeta celanovés todos os anos no aniversario da súa morte.

O texto agora exhumado foi composto pouco antes da homenaxe de 1914, en que “el Sr. Taracido lee una hermosa poesía del Sr. Pondal, en honor del poeta muerto, poesía que es una delicada imitación de un poema becqueriano”²². Efectivamente, a composición de Pondal está inspirado na rima LIII de Bécquer (“Volverán las oscuras golondrinas”)²³, en momentos en que a saúde física (cegueira) e mental do poeta tiña de minguar moito, polo menos puntualmente, a súa creatividade.

Segundo o borrador (120 x 170 mm) dunha carta conservada nestes mesmos papeis, semella que o poeta tiña intención de publicar esta composición en *La Voz de Galicia*, a cuxos redactores vai explicitamente dirixida a nota:

Muy señores míos y muy distinguidos:

Mucho les agradecería se dignaran publicar.—si en ello no tienen inconveniente— en su popular diario esos breves renglones que dedico a nuestro Curros Enríquez, con motivo del 6º aniversario de su fallecimiento.

Favor que espera de su fina atención, su amigo y suscriptor,
Eduardo Pondal.

Non conseguimos localizar no xornal coruñés a composición, mais a fixación do texto do poema non presenta problemas, pois existe unha copia manuscrita autógrafa, con letra coidada e

22. Cfr. “Noticias. Curros Enríquez. El 6º aniversario de su fallecimiento”, *Boletín de la Real Academia Gallega*, n.º 82, 1-4-1914, p. 270.

23. Vid. Bécquer, Gustavo A., *Obras*, tomo II, Madrid, Librería Universal de J. A. Fernando Fé, 1877, 2ª ed., p. 306.

[1]

[r] Seis anos da súa morte van pasados
 Da súa morte pasaran seis anos!
 Os anos pasaran de toda eda
 Novos anos e días pasaran;
 Mas do poeta os versos... imposible!
 Esas, non pasarán!
 Esas

Seran levadas as cousas efimeras
 Da vida po-lo rapido huracan;
 Pereceran
 Serán levadas as cousas efimeras,
 todas fútiles
 viviran
 As grandes... quedarán

 grabadas
 ¿afincadas?
 Quedaran nos espritos ¿inseridas?
 ¿profundadas?
 E con todos espritos marcharan
 Tal que con elas sempre viviran
 marcharan;
 E borrar-las das almas admiradas
 O ferro nin o fogo non podran.

[v] Quedaran nos espritos grabadas
 Cual o rayo na eterea ¿inm[ens]idá?
 E nas gentes por sempre viviran
 E borrar-la das almas no profundo
 O fogo nin o ferro non podran

++ E arrancalas das almas ao profundo
 A morte non podra
 + E con futura gente marcharan;
 As parcas non podran
 Os siglos non podran
 Os tempos non podran

[2r] Seis anos da súa morte son pasados;
 Os anos pasaran q'inda viran;

E pasaran os tempos que viran;
Mas do poeta as estrofas... imposible!
Esas, ... non pasarán.

Por outra parte, no Caderno *Postrimerías de Pondal* (13v-14r) do AMB aparece tamén unha primeira redacción da composición feita para a homenaxe de 1913. O texto aparece escrito enteiramente polo primeiro copista, agás os acrescentamentos da derradeira estrofa, feitos polo segundo, que, pola súa vez, corrixe a forma *pueta*.

[13v] A Curros Enríquez

Cincoaños nomais foran pasados
pasarán novos anos que viran;
Mas as mbres mamorias do po<u>eta,
Esas non pasarán.

Pasan as mundanas a legrias,
Cos efímeros trunfos que teran;
Mas as notas ardentes do po<u>eta,
Esas non pasarán.

[14r] Morrerán as ineptas Vanidades,
coscomprados aprausos que terán;
mas os sblimes cantos do po<u>eta
Eses non morrerán.

Morrerán os suberbios monu/mentos,
que Parphenóns, eternos chama/ran;
mas as creacionns sublimes / do pueta
non poderán borrar; esas non morrerán
non poderán o fogo nin o ferro,
O fogo nin o ferro ~~non~~ poderan
non poderan borrar

FINAL

É certo que en calquera momento, nos fondos inexplorados dun arquivo, no medio dun volume da época, ou, simplemente,

como produto da casualidade, aínda poderían aparecer novos textos pondalianos dedicados a Manuel Curros Enríquez. Mais independentemente da aparición desas hipotéticas composicións, tamén é certo que dificilmente se vai achar no contexto literario galego outro caso en que, alén da súa altura literaria, un único poeta dedicase catro composicións a outro escritor.

A pesar das reticencias de Pondal –explicábeis pola complexa personalidade do bergantiñán–, sobre todo inicialmente, respecto da figura e da obra de Curros, entre estas dúas figuras senlleiras da nosa literatura existiu un alto recoñecemento recíproco, alén das diferenzas persoais e de proxecto literario que cada unha delas representaba.

ANEXO: OS TRES POEMAS ÉDITOS DE EDUARDO PONDAL
A MANUEL CURROS ENRÍQUEZ

1. 1904 (FOLLA IMPRESA, IMP. GUTENBERG)

A Curros Enríquez

Coma os corvos de Xallas vagorosos,
así son os poetas vagabundos:
eles son deste mundo receosos
e buscan outras praias, outros mundos.

Ese é un poeta, e escravo das ideas 5
esquiva todo honor, todo homenage,
e luta por romper súas cadeas,
coma un falcón intrépido e salvage.

Non toqués as súas alas ben cumpridas,
cal de baxel gallardo e soberano 10
as lonas potentísimas e ardidadas...
con qu'intenta cruzar o Oceano.

2. 1908 (A NOSA TERRA)

A Curros Enríquez

O genio é ser estraño e vagabundo,
e do alto obtén súas soberbias galas,
e as añoranzas dun ignoto mundo
soe traer nas súas gigantes alas.

.....
.....
Seu gran genio o levou: o luminoso 5
mundo do ocaso demandou fervente
para avivar seu estro poderoso
nos fulgores do trópico candente.

Apricou sobre o círculo abrasado
súa fronte ansiosa; mais, con forza dura, 10

da inspiración o raio sublimado
abrasou súa mísera envoltura.

E pois seu genio estrenuo ja perdemos,
seu resto honremos como honor demande;
e o seu jacigo ilustre siñalemos, 15
dicindo a todos con orgullo: “Un grande”.

3. 1908 (GALICIA SOLIDARIA)

A Curros Enríquez

Cal pino de Breogán, alto e subido,
magnífico, arrogante,
na ruda canle erguido,
dereito e ben seguido,
harmonioso e gigante, 5
quezais de hedra cinguido,
cando cae ferido

p'los duros fios de segur cortante,
que súa pompa magnífica en redondo
soe espallar con fragoroso estrondo, 10

.....
.....
e astillazos e pólas,
e ramas e carolas,
e harpados arumes,
niños de sinfonías e queixumes, 15
e harmoniosos ramages,
que somellan cordages,
instrumentos acordes,
por natura concordes,

a distancia grandísima espallados, 20
como nobres trofeos quebrantados:

.....
.....
tal ti, Curros amigo,
eterno honor do noso chan antigo,
certo, caestes non inadvertido

en un momento breve, 25
non como cousa leve,
que lanza un leve ruído;
mas como cousa grande,
que o seu sonido expande
con un forte e grandísimo sonido.

.....
..... 30

Certo, túa caída estrepitosa
chorará para sempre Erin piadosa.

Separata das Actas do *I Congreso Internacional "Curros Enríquez e o seu tempo"*.
Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega, 2001, pp. 65-83.